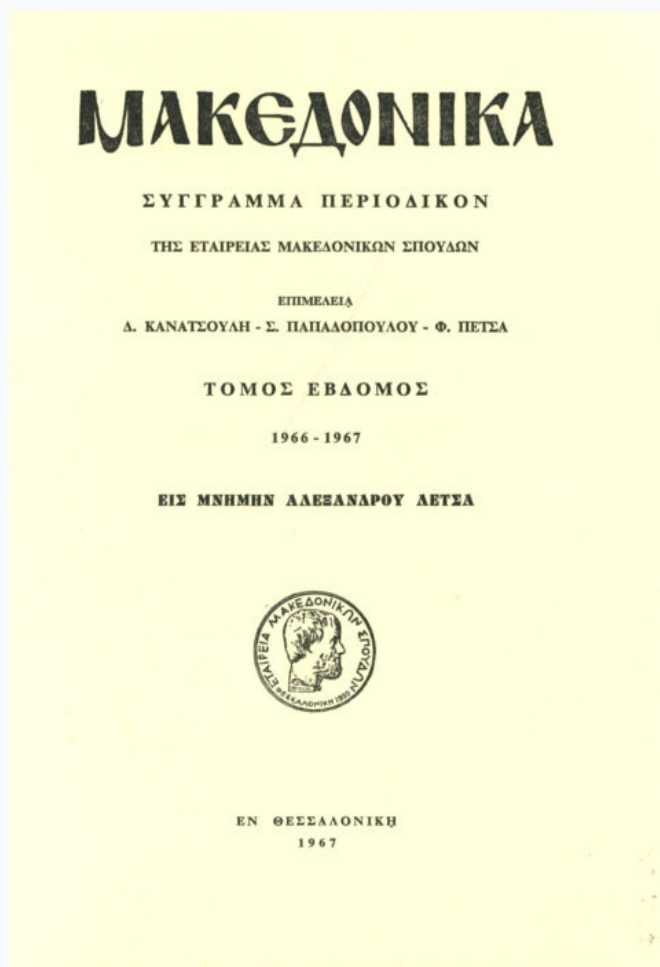

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Πολύγυρος (III)

Α. Γ. Τσοπανάκης

doi: [10.12681/makedonika.972](https://doi.org/10.12681/makedonika.972)

Copyright © 2015, Α. Γ. Τσοπανάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσοπανάκης Α. Γ. (1967). Πολύγυρος (III). *Μακεδονικά*, 7, 77–80. <https://doi.org/10.12681/makedonika.972>

ΠΟΛΥΓΥΡΟΣ (III)

Στὸν 6. τόμο τῶν «Μακεδονικῶν» (1964, σ. 196-210) καὶ ὁ κ. Χ. Π. Συμεωνίδης ἀσχολεῖται μὲ τὴν παραγωγή τοῦ τοπωνυμίου *Πολύγυρος*, μὲ τὴν ὁποία εἶχα ἀσχοληθῇ γιὰ πρώτην φορὰ στὰ 1953 (*Προσφορά εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην*, Ἑλληνικά, Παράρτ. ἀρ. 4 σ. 685-691). Πρόθεσή του εἶναι νὰ δώσῃ μιὰν καλύτερη ἐτυμολογία. Πολλὰ πράγματα ἐπαναλαμβάνονται πολλές φορές, γιατί ὁ κ. Σ.—καὶ δὲν εἶναι ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτὴν τὴν μέθοδο—θέλει νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐξέτασις τοῦ τοπωνυμίου καὶ ἡ συγκέντρωση ὅλου τοῦ ὕλικου γίνονται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Θαρρεῖς καὶ φοβοῦνται οἱ νέοι μας μήπως δὲν θεωρηθοῦν πολὺ πρωτότυποι, ἂν ποῦν ὅτι «μὲ τὸ τάδε θέμα ἀσχολήθηκαν οἱ τάδε καὶ εἶπαν τὰ ἐξῆς πράγματα, ποὺ δὲν μοῦ φαίνονται σωστά. Ἐγὼ θὰ προσθέσω τὰ ἐξῆς καινούργια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ φανῇ ὅτι ἡ γνώμη μου εἶναι καλύτερη».

Πολλὰ πράγματα λοιπὸν ἐπαναλαμβάνονται πολλές φορές, γιατί ὕστερ' ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐκεῖνο μελέτημά μου ἔγραψε κι ὁ καθηγ. Δ. Γεωργακάς εἰδικὸ ἄρθρο στὸν τόμο τοῦ 1955 τῶν *Beiträge zur Namensforschung*, σ. 275-286, καὶ ἀκολούθησε ἀπάντησή μου στὸν 4. τόμο τῶν «Μακεδονικῶν» (1955, σ. 60, 374-382). Γι' αὐτὸ κρίνω ἄσκοπο νὰ ξαναπῶ τὰ ἴδια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ πρῶτο μελέτημά μου τοῦ 1953 προσπαθοῦσε νὰ ἀφήσῃ κατὰ μέρος τίς ἐρασιτεχνικὲς ἀπόπειρες ἐτυμολογίας ποὺ εἶχαν ἐπιχειρηθῇ ἀπὸ παλιότερους χωρογράφους καὶ ταξιδιωτὲς, καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν πληροφορία ποὺ ἔβγαине ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ τοπωνυμίου σὲ χρυσόβουλλο τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη, τοῦ τέλους τοῦ 11. αἰ. (1079), μὲ μιὰν τολμηρὴ σύνδεσιν μὲ τὸ ἀρχαῖο ὄνομα *Πολύαρος Θρασυλάου* (ἢ Θρασύλλου), ποὺ βρέθηκε σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1. ἢ 2. αἰ. μ.Χ. ἐκεῖ κοντά.

Ὁ κ. Γεωργακάς εἶχε βρῇ ἓνα καινούργιο τοπωνύμιο μὲ τὸν τύπο ἡ *Πολυγύρα* (χωριὸ κοντὰ στὴν Θήβα καὶ περιοχὴ κοντὰ στὸ μοναστήρι τῆς Σκριποῦς), τὸ ὁποῖο δείχνει μεγάλην φωνητικὴ συγγένεια μὲ τὸν *Πολύγυρο*, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἔχῃ διαφορετικὴν παραγωγὴν ἀπ' αὐτὸν (ἴσως *Παλαιογύριον*, βλ. «Μακεδονικά», 4, σ. 382)¹.

¹ Ὁ κ. Συμεωνίδης, ἑ.ἀ. σ. 201 λέει τὰ ἐξῆς: «ὅτι τὰ τοπωνύμια *Πολυγύρα* (ἢ) *σχετίζονται* ἐτυμολογικὰ μὲ τὸν *Πολύγυρο* τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι προφανές».

‘Ο κ. Συμεωνίδης τώρα δοκιμάζει πρώτα (ἐ.ἀ. σ. 202) μιὰν παραγωγή ἀπὸ τὸ ἐπίθετο *πολύτρος*· πολυάρουρος, πλούσιος, πού μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Ἡσύχιον. Ἡ λ. ὁμῶς αὐτή, εἴτε παράγεται ἀπὸ τὸ *ἐρα* (βλ. Liddell-Jones, *Gr. Lex.* ἐ.λ.) εἴτε ἀπὸ τὸ *ἀρό-ω*, *ἄρουρα*, μοιάζει ποιητική, ὅπως ἔχει ἡδη ὑποθέσει ὁ Lobeck (*Pathol.* σ. 257, σημ. 11), καὶ δὲν εἶναι καθόλου πιθανὸ ὅτι—μ’ αὐτὸν τουλάχιστο τὸν τύπο—θὰ ἦταν ζωντανὴ στὴν γλώσσα καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάση τοῦ τοπωνυμίου. Δοκιμάζει ἀκόμα στὴν συνέχεια ὁ κ. Σ. (σ. 203-204) νὰ ἀξιοποιήσῃ ἓνα ἀμφίβολο χωρίο τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (*De adm. imp.*, Bonnae 79, 15) «καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια ἃ λέγεται Γύρα, ἡγουν εἰς τὰς σκλαβηνίας τῶν...», καὶ καταλήγει στὴν ἀπόρριψή του καὶ στὴν υἱοθέτησιν (σ. 404) τῆς νέας γραφῆς τοῦ ἴδιου χωρίου: «καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ πολύδια, ὃ λέγεται γύρα» (=τὸ ταξιίδι, πού κάμνει ὁ τοπικὸς ἄρχοντας γιὰ νὰ εἰσπράξῃ τὸν φόρο ἀπὸ τοὺς ὑποτελεῖς του).

Καταλήγει τέλος στὴν τρίτη πιὸ ἀξιοπρόσεκτη πρότασιν (σ.404) ὅτι «στὸν Πολύγυρο ἔχομε ἓνα σύνθετο ὄνομα μὲ β’ συνθετικὸ τὴ λ. *γύρος* στὴν σημασίᾳ «περιλάκκωμα τῆς ἐλιάς» καὶ «μεταφορικὰ ἡ ἴδια ἡ ἐλιά, τὸ λιόδεντρο». Γιὰ τὴν βασικὴν σημασίᾳ τῆς ἀρχαίας λέξης *γῦρος* ὁ κ. Σ. παραθέτει πολλὰς μαρτυρίας ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Θεόφραστο, γιὰ τὴν μεταφορικὴ ὁμῶς σημασίᾳ πού τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη («καὶ μεταφορικὰ ἡ ἴδια ἡ ἐλιά, τὸ λιόδεντρο»), δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες οὔτε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ οὔτε ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη καὶ νεότερη. ‘Ο κ. Σ. (ἐ.ἀ. 204) σημειώνει ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ γιὰ τὴν λ. *γύρος* τὴν σημασίᾳ «περιλάκκωμα τῆς ἀμπέλου ἢ τῶν δένδρων», ὅπου εἶναι φανερό ὅτι ὁποιουδήποτε δένδρου ἢ ὁποιασδήποτε καλλιεργημένης ρίζας ὁ καλλιεργητικὸς λάκκος λέγεται «γύρος». Μὲ ἄλλα λόγια καὶ σήμερα ἡ λ. *γύρος* εἶναι οὐσιαστικὸ προσηγορικὸ μὲ γενικὴ καὶ ὄχι ἐιδικὴν σημασίᾳ.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ κ. Σ. πραγματοποιεῖ τὸ λογικὸ πῆδημα, νὰ νομίσῃ ὅτι ἡ λ. *γύρος* σημαίνει «λιόδεντρο», παρερμηνεύοντας ὀρισμένες ἐπιγραφικὰς πληροφορίες, τίς ὁποῖες παραθετεῖ : «σὲ καταστατικὰ κτημάτων...τοῦ 3/4. αἱ. μ.Χ. συναντοῦμε τὴ λ. *γῦροι* μὲ τὴν σημασίᾳ ‘λιόδεντρα’... σὲ ἐπιγραφὰς τῆς κατηγορίας αὐτῆς πού προέρχονται ἀπὸ τὴν Λέσβο, τὴν Θήρα, καὶ τὰ Μύλασα ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως ὁ πληθ. *γῦροι*=*λιόδεντρα*...» (σ. 205), χωρὶς νὰ προσέξῃ ὅτι μ’ αὐτὸν τὸν τρόπο προβάλλει μᾶλλον τὴν ἐπιθυμίᾳ του παρὰ πού ἐρμηνεύει σωστὰ τὴν λέξιν. Γιατὶ σὲ ὅλες τίς ἐπιγραφὰς πού παραθετεῖ, ὑπάρχει πάντα ἡ ὑπόταξις τῆς γεν. ἐλ(αιὼν) κοντὰ στὸ *γῦ(ροι)*=*(ἐλαιὼν γῦροι)*, καὶ πούθενά ἡ λ. *γῦροι* μοναχὴ τῆς, γιὰ νὰ δηλώσῃ τίς τόσες ρίζες ἐλιές. Εἶναι λοιπὸν ὀλοφάνερο ὅτι κι ἐδῶ, ὅπου ὁ κ. Σ. νομίζει ὅτι ἔχει τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἁποψῆς του, ἡ λ. *γῦρος* σημαίνει «γύρος, κύκλος, περιλάκκωμα» κι ὄχι «ἐλιά».

Γιατί ονομάζονται *ἐλαιῶν γῦροι* κι ὄχι ἀπλῶς *ἐλαῖαι*, δὲν εἶναι ἴσως πολὺ εὐκόλο νὰ ποῦμε, ἴσως ὅμως αὐτὸ ἔχει σχέση με τὴν πρόθεση νὰ δηλωθοῦν τὰ λιόδεντρα ποὺ ἔχουν καλλιεργηθῇ (με ξελάκκισμα, περιτοίχισμα, ἢ ἀνατοίχωμα στὶς κατηφοριές, ὅπως γίνεται καὶ σήμερα στὰ νησιά καὶ ἰδιαίτερα στὴν Αἴγινα γιὰ τὶς φιστικιές), γιὰ νὰ ξεχωριστοῦν ἀπὸ τὰ ἀμπόλιαστα κι ἀκαλλιέργητα δέντρα, ποὺ εἶναι πολλὰ καὶ αὐτόφωα σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας.

Ὅπως δὴποτε, πουθενά οὔτε στὶς δημοσιευμένες ἐπιγραφές οὔτε καὶ στὴν σημερινὴ νεοελληνικὴ χρῆση ἢ λ. *γῦρος* δὲν πῆρε τὴν σημασία «δέντρο», ὁποιοδὴποτε δέντρο, καὶ φυσικὰ οὔτε τὴν σημασία «ἐλιά». Κι αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο σοβαρὸ λάθος τοῦ κ. Συμεωνίδη. Ἐπομένως καὶ τὸ συμπέρασμά του (σ. 207): «γιὰ μᾶς πάντως εἶναι ἀρκετὴ ἡ μαρτυρία *γῦρος*=λιόδεντρο, ὥστε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν *Πολύγυρο*, ποὺ πρωτοεμφανίζεται τὸν 11. αἰ. ὡς *Πολύγηρος*, καὶ ὅπου σήμερα εὐδοκιμεῖ ἡ ἐλιά, ὡς τόπο ποὺ ἔχει πολλοὺς γῦρους», στηρίζεται σὲ λήψη τοῦ ζητούμενου καὶ γι' αὐτὸ μένει μετέωρο.

Τὸ δεύτερο λάθος του εἶναι ὅτι νομίζει ὅτι ὁ *Πολύγυρος* εἶναι τόπος ὅπου «ὡς σήμερα εὐδοκιμεῖ ἡ ἐλιά», ἐνῶ θὰ τοῦ ἦταν εὐκόλο νὰ ἐξακριβώσῃ ὅτι στὸν σημερινὸ *Πολύγυρο* καὶ τὴν ἄμεση περιοχὴ του ἡ ἐλιά δὲν εὐδοκιμεῖ, γιατί ὁ *Πολύγυρος* βρίσκεται σὲ ἀρκετὸ ὑψόμετρο (525 μ.) στοὺς νοτιανατολικοὺς πρόποδες τοῦ Χολομώντα, κι ἡ ζώνη τῆς ἐλιάς ἀρχίζει λίγα χιλιόμετρα χαμηλότερα, πρὸς τὴν θάλασσα.

Ἀκόμα πιὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ κ. Σ. στὴν προσπάθειά του νὰ ἐνισχύσῃ τὸ συμπέρασμα *γῦρος*=ἐλιά, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά μὲν καταφεύγει (σ. 207) σὲ τοπωνύμια ἀβέβαιης ἐτυμολογίας καὶ σημασίας, ὅπως εἶναι τὰ καρπαθιακά (Γ)υράφια καὶ (Γ)εραφῶνας, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ βέβαιο ὅτι παράγονται ἀπὸ τὸ *γῦρος*, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη χρησιμοποιοεῖ (σ. 208) ἀπροσδόκητα τὴν λ. *λιογύρι* (Νάξος), γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι «στὴ λ. γῦρος ἡ «λιόδεντρο» ἀναγνωρίζουμε στὸ β' συνθετικὸ τοῦ νεοελλην. *λιογύρι* (Νάξος) ὁ «τόπος περιέχων ἐλαίας, μικρὸς ἐλαιών», ἐνῶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σύνθετη λέξις καὶ ἡ σημασία της ἔπρεπε νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἀναποδίση καὶ νὰ ἀναθεωρήσῃ τὶς ἀπόψεις του, γιατί ἀκριβῶς ἐδῶ εἶναι ὁλοφάνερη ἡ ἀρχαία σύνθεση *ἐλαιογύριον*, ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν ὑποτακτικὴ σύνθεση *ἐλαιῶν γῦροι*, ποὺ ὁ κ. Σ. βρῆκε στὶς ἐπιγραφές. Κάνει ἐντύπωση μάλιστα πῶς ὁ κ. Σ., ποὺ δείχνεται τόσο προσεκτικός, δὲν διερωτήθηκε τί σημαίνει τὸ α' συνθετικὸ τῆς λ. *λιογύρι*, κι ἔφτασε νὰ βλέπῃ μόνο τὸ *γῦρος*=λιόδεντρο.

Γιὰ νὰ λείψῃ κάθε ἀμφιβολία ὅτι τὸ β' συνθετικὸ *γῦρος* δὲν πῆρε τὴν σημασία «ἐλιά», θὰ προσθέσω ὅτι στὰ συκοπαραγωγικά χωριά τῆς Ρόδου (Θολός, Σορωνή, Φάνες) ὑπάρχει σύνθετη λέξις παράλληλη με τὴν ναξιακὴ, τὸ *συκο(γ)ύρι* - τὰ *συκο(γ)ύρια*, με τὴν σημασία «χωράφι - χωράφια με συκιές», ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν Νάξο *λιογύρι*=χωράφι με ἐλιές. Εἴχαμε ἐπο-

μένως στο παρελθόν όχι μονάχα *έλαιων γύρους* αλλά και *συκεῶν γύρους*, κι αὐτοὶ οἱ *έλαιων γύροι* καὶ *συκεῶν γύροι* ἐξελίχθηκαν σημασιολογικά, πιθανῶς ἀπὸ τὸν πληθυντικό, στὸ νὰ σημαίνουν τὰ χωράφια μέσα στὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν ἐλιές καὶ συκίες, ὅπως δείχνει ἡ ναξιακὴ καὶ ροδιακὴ χρῆση, καὶ όχι γιατί τὸ *γύρος* ἐσήμαινε ποτέ: ἐλιά ἢ συκιά ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο¹.

Στὴν σ. 209 ὁ κ. Σ. παραθέτει ἕναν κατάλογο νεοελληνικῶν τοπωνυμίων μὲ πρῶτο συνθετικό τὸ *πολυ-*, χωρὶς νὰ ξεχωρίζη πόσα ἀπ' αὐτὰ εἶναι παραδοσιακά, προέρχονται δηλαδὴ ἀπὸ τὴν παλιότερη ἢ παλιὰ ἐποχὴ καὶ εἶναι ἢ δὲν εἶναι μαρτυρημένα, πόσα ἀποτελοῦν λόγιες ἢ ἀμαθικὲς μετονομασίες, ποὺ ὀφείλονται στὸν ζῆλο τῶν ἐπιτροπῶν μετονομασιῶν, καὶ πόσα τέλος—ποὺ εἶναι ἴσως τὰ περισσότερα—ἔχουν ἢ εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχουν α' συνθετικό τὸ ἐπίθετο *παλαιός*, ὅπως εἶχα ἤδη ἐπισημάνει στὴν ἀπάντησή στὸν κ. Γεωργακά (*Μακεδονικά* 4, 382). Ἀπὸ τὰ εἰκοσιεπτὰ τοπωνύμια ποὺ παραθέτει, τουλάχιστο τὰ *Πολύκηπος*, *Πολύβρυσο*, *Πολυγέφυρο*, *Πολυδέντρι* - *Πολύδεντρο*, *Πολύκαστρο*, *Πολύμωλος*, θὰ πρέπη νὰ προέρχονται ἀπὸ *Παλαίκηπος*, *Παλαίβρυσο*, *Παλαιγέφυρο*, *Παλαίκαστρο* κ.λ.π., καὶ πέρασαν στὸν τύπο *πολυ-* ἀπὸ παρετυμολογία.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀπὸ τὴν μιά, ὅτι ἡ ἐτυμολογία τοῦ *Πολυγύρου* δὲν προωθήθηκε καθόλου καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ κ. Συμεωνίδη καὶ ὅτι ὁ ἀρχαῖος *Πολύαρος* ἀντέχει ἀκόμα καὶ «διατηρεῖ ἀκόμα τὰ δικαιώματά του, ἂν όχι στὰ τσιφλίκια του, τουλάχιστο στὴν ὀνοματοθεσίᾳ τους», ὅπως κατέληγα στὴν ἀπάντησή πρὸς τὸν κ. Γεωργακά (σ. 382)· ἀπὸ τὴν ἄλλῃ, ὅτι ὁ κ. Συμεωνίδης, ἕνας ἐπιμελὴς καὶ φιλότιμος νέος ἐρευνητής, πρέπει νὰ ὑποτάξῃ τὸν ζῆλο του σὲ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ δώσῃ σωστά αὐτὰ ποὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ.

Α. Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

¹ Εἶναι περίεργο ὅτι στὴν Ρόδο τὰ χωράφια μὲ ἐλινὲς λέγονται συνήθως *λιοχώρια*· (δὲν εἶμαι βέβαιος ἂν ὑπάρχει κι ἡ λ. *λιογύρι*· δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀποκλείσω).